

GJALLARHORNET

Utges av Svenska Arkeologiska
Samfundet

Årgång 29. Nr.2. 2009

SVENSKA ARKEOLOGISKA SAMFUNDETS ÅRSMÖTE 2009

Samfundets årsmöte ägde rum i Historiska museets hörsal. Undertecknad, Nils Ringstedt, fick fungera mötesordförande. Samfundets ordförande, Tore Artelius, redogjorde för Samfundets verksamhet under 2008 och framhöll bl. a. följande.

Förändringsarbete pågår beträffande Current Swedish Archaeology (CSA), som nu utkommit med en dubbelvolym pga. vissa problem under de två senaste åren. CSA bör försöka anpassas till vad som arkeologiskt sker i Sverige. Samfundets resa till arkeologiska platser i Västra Turkiet var spännande och många intressanta platser besöktes.

Tore framhöll att arkeologmötet förra året blev en stor succé och presenterade boken *Arkeologisk framtid* med föredragen från mötet. Boken har tryckts i 500 ex. och säljs bl. a. i RAÄ:s nätbokhandel.

Tore framhöll vidare att Samfundet bör bli en träffplats för arkeologer. Många ämnen finns att diskutera – inte minst angeläget är att få förslag till intressanta ämnen för 2010 års arkeologmöte. Tore framhöll slutligen problemet med att så

många ledamöter inte betalar avgiften 100 kr till Samfundet trots påminnelser. Styrelsen funderar nu på frågan om avgiften skall höjas. En möjlighet är t ex att låta kostnaden för CSA ingå i avgiften. Inför årsmötet 2010 kommer frågan förhoppningsvis att lösas och ett förslag läggs i god tid före mötet.

Skattmästaren redogjorde för ekonomi och budget och framhöll t ex att Samfundets ekonomi skulle förbättras om ledamöterna betalade sin avgift.

Val av styrelse, internrevisorer och valberedning skedde. Ordförande Tore Artelius är vald på två år och har ett år kvar av sitt mandat. Nyval skedde av Anna Arnberg och Fredrik Svanberg. Omval skedde av Lars Ersgård, Anders Hansson, Jenni Hjolman, Anna Källén, Magnus Rolöf, Elisabeth Rudebeck, Bent Syse och Bozena Werbart. Till suppleanter omvaldes Stefan Elgh och Sabine Steen och nyvaldes Nils-Gustaf Nydolf. Till internrevisorer omvaldes Ing-Marie Pettersson Jensen och nyvaldes Solveig Brunstedt medan Gullög Nordquist och Dag Widholm omvaldes

som suppleanter. Valberedningen för de kommande två åren har följande sammansättning; Kerstin Cassel (omval) samt Kristina Jennbert och Håkan Carlsson (nyval).

En motion till mötet hade inlämnats med innebörd att Samfundet borde avsätta medel som pris till bästa etiska uppsats på kandidat-, magister- och masternivå. Mötet beslöt att styrelsen får överväga frågan.

Slutligen diskuterades vad som bör tas upp på kommande års arkeologmöte. Förslag fördes fram att diskutera vad som händer inom arkeologin utanför Sverige. Det är mycket viktigt att orientera sig om utvecklingen internationellt – en fråga som för övrigt de intressanta föredragen efter årsmötet behandlade.

Nils Ringstedt

Nils.ringstedt@globalnet.net

UPPDRAGSARKEOLOGI I EUROPA

Efter årsmötet berättade Carolina Andersson och Agneta Lagerlöf, båda på RAÄ:s samhällsavdelning, om uppdragsarkeologi i Europa. Carolina gjorde en översikt över situationen i ett antal europeiska länder. Agnetas föredrag berörde Irland speciellt och hade titeln *Towards a knowledge driven archaeology*.

Carolina framhöll att det är viktigt att se vad som sker utanför Sverige inom uppdragsarkeologin. Utgångspunkt är Valetta-konventionen 1992. Enligt denna

förbinder sig staten att vidta åtgärder för att auktorisera och övervaka grävningar och att säkerställa vetenskaplighet. Endast kvalificerade personer skall använda för undersökningar och tillräckligt med tid och resurser avsätts för att forn-lämningar skall kunna undersökas och resultaten publiceras. Vidare skall utrymme finnas i företagens budget för undersökningar, för fullständig dokumentation och för publicering. Långtgående åtgärder skall vidtas för aktiv uppföljning och tillsyn. Dessutom skall åtgärder vidtas för att täcka samtliga kostnader för arkeologiska åtgärder med bidrag från enskilda och allmänna finansieringskällor.

Carolina framhöll vidare att Storbritannien har ca 4000 aktiva uppdragsarkeologer mot ca 500 i Sverige. Frankrike, Irland, Holland och Polen har omkring 2000 vardera. Sverige är alltså i detta sammanhang ett litet land. Vad gäller uppdragsarkeologiska system råder fri konkurrens i England, Holland och Irland medan uppdragsarkeologi drivs i offentlig regi i Danmark, Norge, Ungern och Estland. En mellansituation föreligger i Frankrike, Sverige och Polen.

Det förefaller som om *Storbritannien* är främst när det gäller fri konkurrens inom uppdragsarkeologin. Det finns både offentliga och privata undersökare. Myndigheter formulerar kravspeccifikationer och granskar undersökningsplaner. Inga licentieringssystem finns – vem som helst får gräva! Det finns ingen uppföljning av genomförande eller resultat. Bara basrapporter produceras och det är en stor rapporteftersläpning. Priskonkurrensen ger låg lönsamhet. Investering sker inte i kompetens,

forskning eller metodutveckling. Positivt är dock att kostnaderna gått ned – men det är sämre med prioritering.

I *Danmark* å andra sidan är det enbart museer som får undersöka. De har ensamrätt inom sin respektive region. Den centrala myndigheten godkänner undersökningsplaner, utövar tillsyn och granskar rapporter samt utvärderar de undersökande museerna. Kostnaderna är höga, vilket är ett problem. Det beror bl.a. på få prioriteringar. Små museer har vidare problem med att upprätthålla kvaliteten på undersökningarna.

I ”blandformen” kan särskilt nämnas *Frankrike*, där förundersökningar utförs av offentliga undersökare och slutundersökningar av offentliga eller privata undersökare. Företag handlar upp undersökningar medan myndigheter upprättar kravspecifikationer, granskar planer och följer upp samtliga moment i en undersökning. För privata undersökningar krävs licentiering, som beviljas för 5 år i taget. Problemet är att kostnaderna är höga, vilket beror på att få prioriteringar görs. Fattas beslut att grävning skall ske så grävs allt! Carolina framhöll vidare att flera länder ägnar sig åt objektivet dokumenterande, dvs. ersätter en fornlämning med dokumentation.

Agneta sammanfattade vad som gäller i *Irland* och framhöll att landet var ett bland de första, som prövade fri konkurrens inom uppdragsprovningen. Det var i början på 1980-talet som den privata sektorn började fungera. Irland fick t ex EU-medel för att bygga om sitt vägnät, som var ålderdomligt. Fler och fler privata firmor började verka på marknaden. Universitetet i Dublin hade ett brett

remissförfarande med rapporten ”Repositioning Irish Archaeology in the Knowledge Society. A realistically achievable perspective”.

Alla offentligt anställda arkeologer avskedades. Verksamheten blev privat. Från 1992 ökade antalet uppdrag från 200 till 2000 år 2003. Dock var rapporterna få eller knapphändiga och ingen egentlig ökning av rapporterna skedde under nämnda tid. Systemet för uppdragsarkeologi i Irland är centraliserat till Department of Environment, Heritage and Local Services med *National Monument Service* (NMS) i Dublin.

NMS ger anvisningar i form av policy guidelines men deltar inte alls i upphandling. Idag finns inte heller regelrätta undersökningsplaner. Tillsyn och uppföljning från NMS är mycket bristfällig. Sverige har genom RAÅ lämnat information om arbetet med uppdragsarkeologi i Sverige. Agneta deltar i en irländsk expertkommitté i vilken 12 personer ingår. Kommittén diskuterar t ex skydd, registrering, borttagande och rapportering av fornlämningar, alltså det arkeologiska kulturarvet i ett brett perspektiv. Agneta har förmedlat svenska erfarenheter rörande exempelvis fornlämningskydd, inventering mm. I Irland är fornminnen markägarens privata egendom och många markägare har en negativ inställning till fornminnen.

Några kritiska punkter i irländsk uppdragsarkeologi är t ex integrering av arkeologi och samhällsplanering, arkeologi i samband med infrastrukturprojekt, licentiering av arkeologer och arkeologisk/antikvarisk kompetens i upphandlingsprocessen. Vidare

förekommer inte ”förundersökningar”, föreskrifter finns egentligen inte utan snarare riktlinjer (guidelines) och lagar. Andra problem är att ofta saknas undersökningsplaner och anknytning till forskning samt rapporter och publicering av dessa. Problem föreligger också med kvalitetssäkring, tillsyn och uppföljning.

Agneta har i Irland tagit upp frågor om kvalitet som t ex att övergripande mål skall hållas levande, genomsiktighet i processen (tydliga kontrakt mellan beställare och undersökare), krav på att hög kompetens skall finnas hos undersökare samt att undersökningsplaner skall vara vetenskapligt förankrade. Förundersökningar skall vara välgjorda. Fokusering skall ske på viktiga vetenskapliga frågeställningar. Prioriteringar måste ske. Rapporttiden måste vara tillräcklig. Det avser såväl fältarbetet som rapporter inklusive relevant publicering. Krav måste finnas rörande kvalitetssäkring, tillsyn och uppföljning. Förslag finns nu om vad som kräver lagändring i Irland, t ex att nyupptäckta fornlämningar skall anmälas.

I den efterföljande diskussionen togs olika frågor upp, t ex hur kvalitet mäts och relationen fälttid respektive rapporttid, något som RAÄ kommer att arbeta med. God internutbildning på arbetsplatsen framhölls vara bättre än teoretisk utbildning på universitet.

Min egen erfarenhet från 28 års arbete som svensk delegat inom OECD och från många års arbete som delegat inom EFTA och Nordiska Ministerrådet är att det finns oerhört mycket värde i att ta del av andra länders erfarenhet, lagstiftning och kunskaper. Det har visserligen inte gällt arkeologi utan konsumentpolitik –

men jag är övertygad om att internationella kunskaper är värdefulla inom många områden. Det är alltför lätt att tro att vi är bäst hemma i Sverige på vad vi gör. Det kan vara så i vissa fall – men utländska erfarenheter kan tillföra nya kunskaper och impulser. Kanske kan det ha intresse att ta upp utvecklingen internationellt inom uppdragsarkeologin på arkeologmötet 2010?

Nils Ringstedt

Nils.ringstedt@globalnet.net

HÖGRESTÅNDSMILJÖER UNDER ÄLDRE JÄRNÅLDERN

Det var titeln på ett mycket innehållsrikt seminarium den 26 mars på Stockholms läns museum och början på en återupptäckta seminarieserie ”Arkeologi i Stockholms län”. Seminarieserien är ett samarbete mellan länsstyrelsens kulturmiljöenhet, Stockholms läns museum samt grävande institutioner och företag med Stockholms läns museum som värd. Här kan endast kort antydast innehållet i seminariet.

Seminariet hölls mot bakgrund av den nya utställningen ”Skuggan av en man” på läns museet. En utgrävd kammargrav i Karby, södra Uppland, har föranlett utställningen, som uppvisar en utomordentligt fin rekonstruktion av en kammargrav – i stort sett vad forskningen idag vet om kammargravar i Mälardalen. Rekonstruktionen visar en man i färg-

granna, tidstypiska kläder liggande på en bår. Bakom huvudet har han en glasbägare (av Snartemo-typ). Vid sidan bär han ett svärd. Bredvid honom ligger ett kastspjut och en lans. En sköld är uppställd mot kammarväggen. Hans snäva byxor är sammanfästa vid anklarna med guldförgyllda agraffknappar. Vid fotändan ligger en offrad gris. Dessutom finns också matoffer i form av spannmål, nötter mm. Museet har försökt återskapa den prakt och rikedom kammargravskicket en gång gav uttryck för. Den rekonstruerade graven bygger alltså på resultaten av flera olika undersökningar av kammargravar.

Efter välkomstord av museichefen *Peter Bratt*, som bl.a. presenterade moderatorn *Charlotte Fabech*, inledde *Svante Fischer* med en intressant skildring av *projekt Leo* ("Guldets upphöjda bok") – en genomgång av soliditillförseln från det romerska imperiet. Mynten har registrerats i en databas. Av den kan utläsas att solidi kom västerifrån – inte som tidigare antagits från den polska Östersjökusten. Dessutom kom solidi inte till Skandinavien genom handel utan med hemvändande militärförband. För handel skulle nämligen krävas stora volymer på grund av det höga värdet på en solidi! Fischer visade även, att mynten slogs i reaktion på klimatförändringar (glaciärförändringar i Alperna). Germaner rekryterades av det kollapsande romarriket under klimatkris i Medelhavsområdet. Lönen till dessa soldater var solidi, som hemfördes och deponerades eller smältes om. Den absoluta toppen för myntningen var när kammargravarna anlades under folkvandringstid.

Projektet "dödens ombonade kammare" berättade *Helena Victor* om. En föremålskronologi har ställts samman på grundval av data från 390 gravar. I databasen upptas 220 artefakttyper (FAM = Folkvandringstida Artefakter i Mälardalen). Fokus har främst skett på kammar, metallartefakter och vapen. Undersökningen har hållit sig till kammargravsområden i Sverige. Kammargravar återfinns i främst östra delen av landet med tyngdpunkt på landskap kring Mälaren med en enorm koncentration runt Stockholm. Vanligaste artefakter i kammargravar är agraffer, nålar och sammansatta kammar. Ur databasen har ställts samman en kronologi i fem faser från 410 – 540 e Kr. Svärd finns endast kvar i norrländska kammargravar men svärds klingor har inte långt efter gravarnas anläggning av olika skäl plockats ur mellansvenska gravar. Kronologin visar tydligt under vilka olika tidsperioder olika föremålstyper läggs ned.

Richard Grönwall berättade initierat om *kammargravskicket ur ett lokalt perspektiv* mot bakgrund av utgrävda kammargravar i Sylta och Karby, Uppland. Tydliga stensträngar skiljer inägor och utmark i kammargravsbygden. Gårdarna har legat tätt. Kammargravarna anlades under 400-talet. Det finns anledning anta att fler kammargravar finns än vad som grävts. Krigaren fick stor status under folkvandringstid. Det är i det perspektivet vi skall se kammargravarna. Att uppföra kammargravar var ett sätt att markera social status. Gravarna har ingått i en reglerad samhällsstruktur. Grönwall konstaterade att det fanns en stabil bebyggelsestruktur under romersk järnålder – vendeltid i området. Bebyggelsen var tät med ett stort antal lika stora gårdar. Det är

intressant att notera att yngre järnåldersgravar i flera fall har lagts ovanpå hus från folkvandringstid. Det är ett medvetet handlande för att markera släktens äganderätt till marken.

Ortnamn och den äldre järnålderns högstatusmiljöer var titeln på *Per Vikstrands* intresseväckande föredrag. Han berörde frågan om möjligheten att i ortnamn identifiera centralorter under järnåldern och nämnde exempel på detta. Många ortnamn återspeglar samhällsfunktioner i form av militära titlar, kult, sjöfart, hantverk, kunglig närvaro, fornborgar mm. Vikstrand berörde bl.a. Tuna-namnen och deras anknytning till 8-meters höjdkurvan. Tuna-namn kan förknippas med 400-500-talen. Dock kan Tuna i Badelunda dateras till 200-talet. Romartida guldfynd kan knytas till flera Tuna-orter. Det finns också ett samband mellan Tuna-namn och kammargravar. Det finns ”inte obetydliga indikationer” på att Tuna-orter var högstatusbebyggelse.

Johan Anund berörde under rubriken ”*Sanda revisited*” grävningarna som utfördes i Sanda i Fresta åren 1990-1991. Vid undersökningen påträffades flera långhus och en hall. Platåhusliknande hus förekom. Också grophus framkom vid grävningen. Sanda etablerades under vendeltid men under vikingatid byggdes på nytt hus. Ett hus i ett manifest läge på höjdrygg kan ha haft en kultisk funktion. I huset påträffades miniskäror. Under medeltid etablerades stensyllhus.

En fördjupad analys av Sanda är angelägen. Här fanns en tätbebyggd boplats, kanske ”ett nytt Birka” med datering från 550 e Kr – med möjlig äldre

datering. Grophusen har hittills förts till vikingatid men i vart fall ett hus torde höra till folkvandringstid. Bland fynd från undersökningen märks keramik, hantverk, pärlor, beslag, bleck mm. Finsmide finns även bland fynden. En guldring, som kan vara från romersk järnålder/folkvandringstid ingår i fynden liksom glas av Snartemotyp. Vridkvarnar påträffades liksom 53 vetefrön från ett vendeltida hus.

Det sista föredraget hölls av *Michael Olausson* och hade titeln ”*När aristokratin flyttade upp på höjderna*”. Föredraget berörde det som tidigare gick under beteckning ”fornborgar” men som i många fall hellre bör kallas ”befästa gårdar”. Olausson lämnade exempel på flera anläggningar, t ex vallen vid Frötuna kyrka nära Norrtälje. Den borgen kan karaktäriseras som ”compact living”, dvs. här finns tecken på kompakt boende med flera synliga husgrunder innanför en vall. Här finns ett icke undersökt platåhus! En annan intressant anläggning är Bromsten i Spånga. Den behöver inte vara en befästning. Gården ligger på en markant höjdrygg och får betecknas som en vallomgårdad storgård snarare än fornborg. Hur såg livet ut på en befäst gård? Fynd från en grävd anläggning påvisade t ex glas, vapen, smycken, järnsmide, bronssmide, guld, handkvarnar och ett stort spektrum verktyg samt djurben i stor mängd. Det är tydligt att brons-hantverk ägde rum på anläggningar av detta slag. Varför bodde man på detta sätt – isolerat på en höjd? Olausson menade att idén togs med från romarriket – idén om att så här bodde och levde en storman. Det var en kort period på 500-talet som stormän bodde på detta sätt. Det var en livsstil med koppling till

kammargravarna. Stormannen bodde dock endast tidvis i den befästa gården – inte permanent. Framför allt tycks hantverkare ha bott på dylika gårdar.

En livlig diskussion följde på föredragen med inlägg som ytterligare belyste frågeställningarna. Begreppet ”högstatus-samhälle” fördes fram som bättre än ”högreståndssamhälle”. Vidare påpekades att inom kulturgeografien finns forskning om de landskap som försörjt dessa samhällen. Folkvandringstiden konstaterades vara oerhört expansiv i flera avseenden. Den lokala eliten fick fler och fler företrädare. Många begav sig söderut för att militärt tjänstgöra i romarriket. Fina gravar anläggs för några. Däremot saknas kunskap om majoriteten av befolkningen.

Seminarier utgjorde en synnerligen intressant bakgrund till den ovan nämnda kammargravsutställningen. Mycket av vad som togs upp på seminariet belyses i den innehållsrika boken *”Hem till Jarlabanke. Jord, makt och evigt liv i östra Mälardalen under järnålder och medeltid”* (red. Michael Olausson). Boken berör arkeologiska utgrävningar av Norrortsleden och är utgiven av Historiska Media.

Nils Ringstedt
Ordförande i Stockholms läns
hembygdsförbunds arkeologisektion
Nils.ringstedt@globalnet.net

MINNESORD

Mac Svensson Bank avled den 23 oktober 2008 i en ålder av 54 år. Mac anställdes som arkeolog vid Riksantikvarieämbetets arkeologiska avdelning i Lund år 1994. Han kom då närmast från Malmö Kulturmiljö. Redan som ung museiassistent vid Historiska museet i Lund lade Mac grunden till sitt stora forskningsintresse - yngre stenålderns centralplatser och palissadanläggningar. Platser som Hindby offerkärr, palissaderna i Annetorp och Dösjebro är starkt förknippade med Macs arbete som arkeolog. Som projektledare för det stora Västkustbaneprojektet i Skåne kom Mac att ha en central roll och där han med stor generositet delade med sig av sina erfarenheter. Mac Svensson Bank var en person som såg möjligheterna och var i alla sammanhang en ypperlig ambassadör för arkeologin. Vi kollegor och vänner minns med värme och saknad Macs vänliga väsen och stora humor.

Anders Löfgren

GJALLARHORNET

Deadline för nästa Gjallarhornet är 15 september. Bidrag skickas till Anders Hansson, helst med e-post: anders.hansson@jamtli.com

Alternativt: Anders Hansson, Jamtli, Box 709, 831 28 Östersund.

HEMSIDA

Besök Samfundets hemsida !

www.arkeologiskasamfundet.se

